

FERENCZI ISTVÁN

TELEPÜLÉSRÉGÉSZET ÉS NÉPISMERET

Csaknem minden tudományág egészséges fejlődése megköveteli a kutatási folyamat rendjén fölvetődő kérdéscsoportok időnkénti számbavételét, rendszerezését, újraértékelését, ellenőrzését, alkalmazott módszereinek felülvizsgálását. Ez az elmélyüléshez vezető, serkentő hatású, okvetlenül szükséges művelet még eléggé fiatal, úgyszólván „gyermekcipőben járó” tudományszakokkal kapcsolatban is jótékony ösztönzőnek, a kutatást élénkítőnek bizonyul. Ilyen — többek közt — a máris nagyon sikeres tevékenységgel büszkélkedő, régibb vagy újabb emberközösségek teremtő életének eddig homályba burkolódzott oldalait megvilágítani igyekvő *településtörténet*. Ez az ifjú tudományág, Jakó Zsigmond szavaival, máris „... ismeretlen jelenségek hosszú sorát hozta felszínre, nem sejtett összefüggéseket tárt fel, a névtelen tömegeket a történelem szereplői közé emelte ...”¹

E rövid írásban a településtörténet legrégebb korok emberi szállásait kutató, föltáró és ismertető hajtásával: a régészeti településtörténettel, egyszerűbben a településrégészettel, illetőleg e tudományág meg a népismeret tagadhatatlanul szoros kapcsolatával foglalkozunk.

A régészet voltaképpen történettudomány, mégpedig írásos emlékeket nem, vagy csak szórványosan őrző korszakok történettudománya.² A vizsgálatait elmélyítő, kiszélesítő s egyúttal biztosabbá tevő rokon és alkalmazott tudományok művelőivel nagyon is szükséges együttműködés sok elemből összetevődő (komplex) vizsgálódási kört hozott létre. Segítségével, valamint a különféle — főként természettudományi — elemzésekkel nyert változatos adatokat egymással kiegészítve és ellenőrizve, széles körű történeti értékelést göngyölhetünk ki. Épp ezért a régészet a gyűjtő, terepjáró, ásató, megóvó, földolgozó és kiállító tevékenység minden mozzanatát sajátos körülményekhez köti.

Az írásos emlékeket nélkülöző vagy az írásbeliséggel csak nagyon csekély mértékben élő korszakok településtörténete csakis a ma ismert összes régészeti módszer teljes alkalmazása: a településrégészet révén világosodik meg. A régészet folyvást növekedő számú módszereivel élő, őskori, ókori, népvándorláskori, valamint középkori településtörténet felé forduló, régésztképzetségű kutatók szorgoskodása szorosan összefonódik az okleveles stb. adatokkal nyomozó történészek, a nyelvjáráskutatók, a helynévgyűjtők és néprajzosok igyekezetével.

Míg a középkori települések kutatása főként az oklevelek tanulmányozásából született, az őskori, ókori, népvándorlás-, és — részben — a kora-középkori szálláshelyekről, falvakról egyáltalán nem vagy csupán jelentéktelenül kevés esetben szólnak írásos utalások. Emiatt az utóbbi korszakok településhelyeinek földérítésére, terepen való biztos rögzítésükre kezdettől fogva más utat-módot kellett találni. A tízévezredekkel mérhető idő távlatának kódébe vesző korai, ideiglenes vagy tartósabb

szálláshelyeket jobbra véletlenül, a kutatás fejlettebb fokán azonban már aprólékos, tervszerű terepjárás vagy éppen légi fényképezés segítségével fedezhetni föl.

A mintegy félezer éves múltra visszatekintő, és másfél évszázada lendületesebben fejlődni kezdő erdélyi régészet révén a hajdankor egyre nagyobb számban ismeretessé váló szálláshelyeinek tetemes mennyisége elkerülhetetlenné tette a régészeti lelőhelyek jegyzékét tartalmazó repertóriumok készítését.³

A régészettudomány térképező-területi módszerének lehetőségeivel több erdélyi kutató élt már. A településrégészet tekintetében azonban tudomásunk szerint László Gyula törte meg a jeget Erdélyre vonatkozó, számos kérdést újszerűen fölvető, elmélkedésre ösztönző tanulmányával,⁴ továbbá egy kisebb közigazgatási egység múltját megjelenítő, szintén nagyon tanulságos régészeti-településtörténeti értekezésével. Személyes tapasztalatból tudjuk: még a teljes részletességgel, alapossággal készült régészeti repertóriumok is legfőnnebb halványan tükrözik az egymásra rétegződött hajdani valóságot. Épp ezért minél hamarabb föl kellene kutatni az összes egykori telephelyet, általában az összes rögzíthető, régészeti érdekességű lelőhelyet, és mielőbb el kellene készülnie mindenik tájegység régészeti kataszterének.⁵ Ezért a régészet iránt érdeklődő, abban valamennyire is jártas kutatóknak eme sürgős, állhatatos alaposságot követelő feladat megoldására kellene fordítaniuk figyelmüket.⁶ Az adott anyagi és időbeli lehetőségek keretei közt elkészíthetnők tájegységeink régtől áhított régészeti lelőhelyeinek teljes leltárát.

Az egyes tájegységek (földrajzi, főként vízrajzi egységek) régészeti lelőhely-jegyzékének elkészítésekor kettős kartoték-rendszerbe vesszünk bármily korú (tehát a csiszolatlan kőkoriaktól a középkor végéig anyagot kínáló) lelőhelyet; röviden, de találóan, lényeges vonásaikat hangsúlyozva, írásban jellemezzük azokat.

A hosszabb terepvizsgálódást követelő lelőhely-jegyzék elkészítése közben kívánatos lenne helytörténeti, helynévi és néprajzi anyagot gyűjtő, valamint a régészeti katasztert készítő kutatók szoros együttműködése.⁷

A terepjárást okvetlenül megkövetelő lelőhely-leltározás nem csupán gépiesen megállapító, fölmérő és leíró tevékenység, hanem történeti következtetésekre is alkalmas alapot ígér. A településrégészeti módszer elvi iránymutatásával ugyanis alapos, helytörténeti monográfiák összeállításához is nélkülözhetetlen, jól fölhasználható régészeti-történeti adatokra tehetünk szert.

*

A régészettudománynak fejlődése közben megteremtődtek a maga sajátos módszerei: az alaktan (tipológia), a rétegtan (sztratigráfia), az összehasonlítás, az időrend-meghatározás módszere; az elpusztult települések föl kutatásának, a lakások, falvak, temetők föltárásának módszere; a légi fényképezés; a tengerfenék kutatásának módszere stb. Az előbb megnevezettek, azokon felül pedig számos természettudományi

ágnak a régészeti kutatást sokban segítő és eredményeit jóval biztosabbá tevő elemzési adataival gazdálkodó hivatásos régészek több oldalról vizsgálják az egykori közösségek tagjainak szellemi képességeivel és keze munkájával létrehozott emléksanyagot, a legegyszerűbb tárgytól kezdve a legbonyolultabb tervezést kívánó építészeti emlékgig.

Mindez az emléktömeg *változatlanul* (hamisítatlanul) maradt meg napjainkig, híven szemléltetve különböző korok társadalmi csoportjainak elképzeléseit, törekvéseit, tudását. A régészeti leletanyag tehát — még ha oly hiányos is (az ősi közösségek hagyatékának mintegy kilenctized részét adó fa-, kéreg-, bőr-, szövet- stb. holmik ugyanis a kérlelhetetlen enyészet áldozataivá váltak) — hűségesen tükrözi a társadalom adott fejlődési fokának anyagi-szellemi létfeltételeit, a munkaeszközök, termelőerők fejlődését, sőt még a termelési viszonyokra utaló bizonyos vonásokat is. Mindez természetesen a néprajzkutatás eredményeinek megszürt, meggondolt szerves átvételével lehetséges. Az ún. szórványos leleteknél nyilvánvalóan sokkal jelentősebbek a szakszerű ásások révén föltárt emléksoportok, melyek a hajdani közösségek mozgalmas életét majdnem egészében, „színes” együttesében, bolygatatlan helyzetében fedik föl.

A régészeti emlék tehát az egykor élő társadalom történetének az anyagi javak által megvilágosodó forrásanyaga. A régészek e maradványok legkülönbözőbb tulajdonságait, kapcsolatait vizsgálják. A megnevezett, valamint más módszerekkel is lebonyolított elemzések, részletkutatások elvégeztével a nyert eredmények dialektikus összegezésére támaszkodva, minél alaposabban, átfogóbban, minél hívebben és — lehetőség szerint — minden külső és belső, szembeötlő és rejtett kapcsolat kiderítésével ismerhetni meg az írásos emlékeket nélkülöző vagy csupán szerfölött kevés írott forrásanyagot nyújtó történelmi korszakok társadalmának alkotó mindennapjait, szerkezetének sajátos jellemvonásait.

*

A régészeti kutatási ágak egyik legfiatalabbika a területi-térképező módszer. H. E. Haeckel kezdetben természettudományi módszerként használta.⁸ A régészettudomány keretében először G. Kossinna egyik korai tanulmányában merültek föl a településrégészeti módszer kialakításának szükségességére figyelmeztető gondolatok,⁹ igazában azonban K. H. Jacob-Friesen fejlesztette ki a régészeti kutatás szükségleteihez igazodó alapvonásait.¹⁰ Az új módszert alkalmazó kutatók lényegében az egykori közösségek tárgyi emlékeinek vagy emléksoportjainak (egyes szerszámoknak, agyagedény-, fegyver-, ház- stb. fajtáknak) bizonyos korszak időhatárai között vagy attól független térbeli elterjedését kezdték szemügyre venni.

Az utóbbi évtizedekben a régészetben is tapasztalható ugrásszerű fejlődés azonban szükségképpen kitágította a kezdeti szűk, hovatovább szorítani kezdő módszerei kereteket. Ma már, ezen a kezdeti fokon messze túljutva, a településrégészet az azonos külső jegyű emléksoportok, továbbá régészeti műveltségek földrajzi eloszlását, elhelyezkedését, ennek okait és körülményeit, végül újabban egyes tájegységek ős-

kori, ókori, népvándorlás- és középkori telepedési kérdéseit nyomozza térben és hosszabb időtartamban egyaránt, azaz valósággal régészeti módszereket is használó településtörténeté alakult. A településrégészetnek a leírtakból következő jellege eleve megköveteli a tanulmányozott régészeti korszakokhoz fűződő alakítani, rétegtani, összehasonlító stb. vizsgálatok eredményeinek alapos és minden részletre kiterjedő ismeretét. A régészeti anyagnak a településrégészeti módszer segítségével való tanulmányozása révén viszont csaknem teljes keresztmetszetében vizsgálhatjuk az adott területen, rendszerint egy-egy tájegység keretében végbement történelmi folyamatokat.¹¹

Az ezzel a módszerrel tevékenykedő régészeknek természetesen földrajzi és néprajzi alapismeretekkel, sőt bizonyos földrajzi, közelebről ember- vagy társadalomföldrajzi szemlélettel kell dolgozniuk, hiszen enélkül meg sem közelíthetik az emberföldrajz, illetőleg társadalomföldrajz és a történelmi földrajz szerves együttműködése révén elérhető biztos vagy legalábbis elfogadható eredményeket.

*

Az emberiség történelme folyamán bármely nemzetség, törzs az életmódjára jellemzően helyezkedik el egy-egy adott nagyobb térségben. E szabály érzékeltetésére két sarkított mintát mutathatunk be. Szándékos vagy szándéktalan helyváltoztatás esetén a hegyi állattenyésztő nép mindenekelőtt a nedvesebb éghajlatú, bujább legelőjű hegyes-erdős vidékeket szállja meg, ott érzi igazán otthonosan magát, hiszen főként a fönnebb említett természeti környezetbe illő állatállományával nem tudna mihez kezdeni a szárazabb síkságokon. Ezzel szemben a nagyállattartó népek mindenütt a folyóvíz öntözte, füves, nyílt, sík területeket keresik, mert különösen zártabb lombos vagy éppen tűlevelű erdős hegységekben nem fejlődnek állatállományuk. A településtörténet feladata e törvényszerűségek kutatása is.

A népekről népekre öröklődött ősi, vagy azoknál fiatalabb helynevek (falu-, dülő-, hegy- és víznevek) nyelvészeti elemzésével a településtörténet bizonyos történelmi változásokra következtethet. E törekvésben nyilvánvalóan nemcsak a mai helységnévanyagra támaszkodik, hanem a legrégebben följegyzett névállományt is vizsgálja. A történelmi tudósítások mellett a régészeti lelőhelyek térképezésének eredményei is méltó helyre kerülnek adattárában, ám vizsgálódásának alapja mindenekelőtt mégis a nyelvtudomány módszereivel értelmezett helynévkincs. A helynévadás egyik ismeretes szabálya szerint egy bizonyos területre újonnan letelepedő népesség jobbra az ott talált régi lakosságtól kölcsönzi a folyók, kisebb-nagyobb települések, tájegységek, hegységek stb. nyelvi megjelölését.

A másik rokon tudományág: a népiségtörténet mondhatni ikertestvére a településtörténetnek. Az utóbbiból sarjadzott előbbi történettudományi ág a népi élet széles földrajzi keretekben s tág időtávlatokban érzékelhető „...változását, lüktetését, összezsugorodását vagy kiterjedését kutatja s igyekszik annak belső okaira is fényt deríteni...”¹² A

népiségtörténet léte viszont a lehető legszorosabb szálakkal fűződik ismét egy másik ember-tudományhoz: a néprajzhoz.

A néprajz — közismerten — a mai vagy közelmúltbeli népi élet és műveltség teljességét tanulmányozza, de igyekszik megragadni annak történelmi fejlődését is. Adattára az egész mai népi tudás teljessége; változatos anyaga révén nagyon sokágú. Zene-, vallás-, művészet- és irodalomtörténet, valamint a jogtudomány, a gazdaságtörténet és több más tudományág is érdeklődési körébe tartozik. A népi múlt vizsgálatának eredményeit föltétlenül szembesíteni kell a történettudomány, de különösen a művelődéstörténet és a régészet eredményeivel.

Minden bizonnyal hosszabb időre érvényes megállapítás, hogy „az egyetemes néprajz a művelődés minden népi, tárgyi hagyatékát és szellemi hagyományát, főleg kezdetlegességét felöleli, kutatja, vizsgálja és magyarázza, részben azzal a végső céllal, hogy az egész emberiség birtokában levő szellemi és tárgyi műveltségvagyon keletkezésére, eredetére, egymással való rokonságára... világítson. A néprajz eszerint történeti módszerű tudomány, s célját tekintve legközelebb áll a művelődéstörténethez, amely, ha nem is azonos módon, de hasonlóképpen, az... emberiség művelődésfolyamatát és eredményeit öleli fel.”¹³

A történelem, s ennek keretében a régészeti, vagy még szorosabban véve a településrégészeti kutatás alulról fölfelé halad az idő fonálán, a roppant halványan észlelhető kezdettől napjainkig. A néprajz történeti nyomulásának iránya — végső törekvését tekintve — homlokegyenest ellenkező. A mai népek teljes műveltségi állományában többé-kevésbé megrekedt közös-általános szellemi hagyományt és tárgyi hagyatékot kutatja.¹⁴ A művelődéstörténet viszont a fejlődés lépcsőin fölfelé lépegetve nyomozza és magyarázza a társadalmi, s annak keretében az egyéni kezdeményezésre támaszkodó haladás menetét; írott történeti források, tárgyi emlékek, maradványok alkotják adattömegét, csupán őskora-történeti szakaszában kénytelen figyelmeztetni mai természeti népek kezdetleges műveltségi szintjére. A néprajz viszont az élő népek (törzsek) szellemi és anyagi műveltségi állapotának vizsgálatából, a mából indul ki s lépcsőről lépcsőre, a művelődés legalsó szintjéig törekszik elhatolni. Munkamódjából következően ezt a kezdeti szintet nem egy ízben ma élő népek műveltségvagyonában, mondhatni: az egyetemes emberi társadalom eleven régiségének formájában találja meg. A néprajz által kikövetkeztetett egykori állapotok kézzelfogható tárgyi bizonyosságainak napfényre kerülése viszont a régészetnek vagy „a múlt néprajztudományának”, szabatosabban a régészeti ásatásoknak köszönhető. Másrészt azt is világosan látnunk kell: sok régészeti rejtély megfejtése csupán az „élő régiségek” tudományának, a néprajznak a legközvetlenebb támogatásával, segítségével valósulhat meg.

Mindebből félreérthetetlenül következik, hogy a településrégészeti kutatásnak föltétlen szüksége van a néprajztudomány adataira, nem állhat meg biztosan a lábán a néprajz támasza nélkül, a népismeret viszont a régészet eredményeivel lesz teljesebb. Ebből eredően jogosan vetődik

föl a kérdés: miképpen járulhatnak hozzá a néprajztudomány el nem hanyagolható, sőt nagyon is becses emlékei a régészeti kutatás sikere-sebbé, teljesebbé tételéhez?

*

Térjünk át most néhány gyakorlati kérdésre.

A régészeti lelőhelyek többségére — sajnos — még ma is földmunkák során, véletlenül fölbukkanó leletek hívják föl a figyelmet. Ezen a helyzeten csak az egyes vidékek régészeti katasztereinek elkészítése változtathat: erre támaszkodhat majd a tudatos és biztos alapokon nyugvó, mindent mérlegelő tervezés. A múltban az ilyen leletek java része elkallódott, elveszett; az értékesebb tárgyakat az ékszerkereskedők, ötvösök könyörtelenül beolvasztották. Éppen ezért egyik legsürgetőbb tennivalónk lenne a leletek és lelőhelyek bejelentésének megszervezése, valamint a megfelelő gyűjtőhálózat megteremtése, annál is inkább, mivel a szocialista építés hatalmas arányú földmunkálatai szinte megszámlálhatatlan mennyiségben juttatják napvilágra régi idők, letűnt korok emlékeit. A gyűjtő- és figyelőhálózatot a községekben tevékenykedő művelődési igazgatók, érdeklődő tanárok és tanítók (ilyen volt pl. századunk első felében Székely János vistai és Orosz Endre apahidai tanító), továbbá esetleg határjáró értelmesebb földművesek bevonásával kell megszervezni. Ez nem kerülne különösebb fáradságba; mindenekelőtt ügy-szeretetet, figyelmet, gondosságot kívánna. Megyei szinten a hálózatot egy-két év leforgása alatt szépen meg lehetne szervezni.

A történettudománnyá előléptetett korszerű régészet számára a múlt legkisebb, pillanatnyilag talán semmitmondónak tűnő emlékei is értékes maradványokká válhatnak. Minden tárgyat számottevőnek kell tartanunk, mert mindeniknek megvolt a közösségi életben a maga jelentősége. Ha nem figyelünk kellő éberséggel ezekre, régi településhelyek, falvak, temetők, templomok, házak stb. nyomai is helyrehozhatatlanul, örökre megsemmisülnek.

A múltból is tudunk tiszteletre méltó egyéni kezdeményezésekről; többen igyekeztek fölhívni a figyelmet a történelmi-régészeti értékekre. Orbán Baláznak a XIX. század hatvanas éveitől csaknem a századfordulóig, Pósta Bélának pedig századunk elején a népismeret, régészet és általában a történelmi emlékek népszerűsítése érdekében kifejtett lelkes fölvilágosító tevékenységét később a nép közt sűrűbben megforduló muzeológusok, tanítók, tanárok és más értelmiségiek vagy épp szakemberek folytatták; mindezek azonban csupán hivatali tisztükkel vagy személyes hatásukkal elmúló érdeklődést tudtak ébreszteni. A századfordulótól kezdve az erdélyi régészeti iskola megteremtője: Pósta Béla gondolt a régészeti leletek bejelentésére, továbbá a néprajzi gyűjtés rendszeres, hivatalos lebonyolítására, az ezt szervesen kiegészíteni hivatott önkéntes gyűjtőhálózat kiépítésének megindítására.

A legnagyobb arányú szervezési kísérlet ebben az irányban a műemlékek és régészeti lelőhelyek 1953. évi emlékezetes leltározása volt. Mint ismeretes, a műemlék-leltározási űrlapokra — nagyon helyesen — be kellett vezetni nemcsak a közhiedelem, a közfelfogás értelmében ál-

talában műemléknek tartott terjedelmes, romos maradványokat, hanem az őskori, ókori és népvándorláskori, sokszor a föld színével egyenlővé lett vagy épp a talajban rejtőzködő maradványait is, a róluk szóló esetleges néphagyományokkal együtt. A leltározási űrlapokat a néptanácsokhoz tartozó, külön erre az alkalomra szervezett bizottságok tagjainak kellett kitölteniük, azonban ezeknek a bizottságoknak — sajnos — nem mindig voltak megfelelő képzettségű tagjai.

Igazi eredményt csakis akkor várhatunk, ha a nép teljes egészében saját ügyének is tekinti a tudományos kutatás támogatását. Ehhez viszont széles körű ismeretterjesztő, fölvilágosító munkára van szükség. Ezt kell szemük előtt tartaniok a tudományok újabb fölfedezéseit közkinccsé tevő múzeumainknak, városi és falusi művelődési otthonainknak, különböző tudományszakok újdonságait népszerűsítő előadásoknak, kiadványainknak, folyóiratainknak stb. Valójában azonban csak akkor érhetjük el végső célunkat, ha — miként az, jól-rosszul, már meg is kezdődött az iskolások „kincskereső” mozgalmával — az oktatás alsó fokától tudatosítjuk a felnövekvő nemzedékekben a népismereti, történelmi, régészeti tárgyak megmentésének felbecsülhetetlen jelentőségét, a művelődési közvagyon gyarapításának óriási lehetőségét.

Egyelőre azonban e szép elképzelésnek csupán a mintaszerű előkészítésénél tartunk, s időben egymást követő két tevékenységi szakaszra kell bontanunk: a) lehető minél teljesebben, rendszeresebben föl kell kutatnunk a régészeti-történelmi lelőhelyeket; b) az érdekesebbnek, jelentősebbnek ígérkező lelőhelyeken kísérleti ásatással kell meggyőződnünk föltevéseink helyes vagy helytelen voltáról. Ez alkalommal az első cselekvési szakasz tennivalóiról szólnunk, amely szintén két részre osztható: I. belső, előkészítő, és II. külső, gyűjtő és terepvizsgáló működésre.

I. A belső, előkészítő adatgyűjtés és -rendszerezés főbb mozzanatait a következő rendben vázolhatjuk:

1. Kiválasztjuk, áttanulmányozzuk és rendszerezzük a bejárando területre vonatkozó teljes régészeti irodalmat. Ekként számba vehetjük az eddig ismert lelőhelyeket és bizonyos mértékben megismerhetjük az ott talált leleteket. Ha a kérdéses földrajzi egység községeinek, falvainak dűlő- és határneveit már összegyűjtötték és közölték, lehetőleg azok útmutatását is föl kell használnunk.

2. Az így kapott adatokat megyei térképre kellene berajzolni. A régészeti irodalom adatainak összegyűjtésére részben maguknak az önkéntes gyűjtőknek kellene vállalkozniok, részben azonban a C. Gooss, Téglás Gábor, I. Marțian, Roska Márton összeállította repertóriumok adatait is átvehetik; a készülő országos régészeti repertórium kiadása után, magától értetődően, ez lesz a kiindulás.

3. Amennyiben a szóban forgó terület földrajzi alkatának irodalma van, azt is alaposan át kell tanulmányoznunk.

4. A belső előkészítés szerencsésebbnek nevezhető korok esetében kibővül: emlékeik kutatását írott följegyzések, térképek és esetleg egyéb ábrázolások is megkönnyítik. Az elpusztult középkori települések helyét ugyanis nemcsak hely- és dűlőnevek, ma még álló vagy általában meglehetősen könnyen fölismerhető templom- és erődítésromok, a néphagyó-

mány, hanem sok esetben okleveles adatok is jelzik. Csupán az Orbán Balázs halhatatlan műve különböző köteteiben említettek száma meghaladja a 200-at.¹⁵ A középkori pusztafalvak meg a többi települések nyomainak bejárásához az írott forrásanyagból a következő adatok a legszükségesebbek: az elpusztult település neve, körülbelüli helye, első és utolsó okleveles említése, ezenkívül esetleg más, terepjáráskor hasznosnak vélhető mozzanatok (pl. a középkori határjárás leírása). E nagyrészt könyvtári bújárást kívánó tennivalók elintézésére magától kínálkozik a terepjárást amúgy is gátló téli időszak.

A belső előkészítés végeztével, eredményeink értékelése és összegezése után indulunk csak terepre. Az összegyűjtött adatok, ceruzával vagy tussal készült terepvázlatok mellett a következő személyi felszerelést kívánatos magunkkal vinnünk: iránytűt, fényképező készüléket, 2 és 20 m-es mérőszalagot, bontókést (spaknit), jegyzetfüzeteket, táskát vagy hátizsákot, csomagoló anyagot (papirost, kisebb-nagyobb zacskókat, különféle dobozokat) stb.

Terepjárásunk kezdetekor a vidék lakosságától községenként (falvanként) összegyűjtjük a kérdéses terület régészeti emlékeiről szóló adatokat, tudósítások lehető teljes egészét. A helybeliek többnyire szívesen igazítanak útba nemcsak középkori (gyakran utal erre a *-telek*, *puszta*, *templom* stb. névadás), hanem földásáskor, talajcsuszamláskor stb. napfényre bukkant, a felszínen, szántásokban heverő vagy a néphagyományban továbbélő különböző korú emlékek felé. (Ilyenekre utal általában a magyar *-vár*, *Várhegy*, *Tégla*, *Kincses*, *Borsóföld*, *Puszta*, *Templomnál* stb.; a román *Măzăriște*, *Casa urieșilor*, *Cetate* és ennek változatai, *La comoară*, *La țiglă* stb.; a szász vagy sváb *Burg*, változatait is beleértve, *Heldengraben*, *Heidendorf* stb. régi népi elnevezés.)

Különösen idősebb falusi emberek tájékoztathatnak a lelőhelyek sorsáról, az esetleges ásatásokkal kapcsolatos, egyáltalán nem közömbös mozzanatokról. Értésülhetünk korábbi földkitermelő bolygatásokról, kincskeresők vagy műkedvelők turkálásáról stb. A környékeliek új lelőhelyekre is fölhívhatják figyelmünket. Különösen figyelemre méltók a hajdani temetőkkel összefüggő adatok, mivel ezekre felszíni nyomok alapján mi magunk csak kivételes esetben bukkanhatunk. Kutatásaink folyamán ugyanis nagyon fontos volna lehetőség szerint megtalálni egyes elpusztult települések temetőit.

II. Csak ezután következhetik a választott terület bejárása. Alapvető követelmény a terep nagy földrajzi értelmezésű összefüggéseinek tisztán látása; innen közeledünk aztán az egyre kisebb részletek felé. Bármilyen földrajzi adottságú terepen működünk is, a töltések, földvárak sajátos domborulatai azonnal fölhívják még a kevésbé gyakorlott szeműek figyelmét is. Sőt, a középkori falvak kunyhóinak, lakóházainak helyét nem egy esetben jól kivehetően jelzik az omladékokból fölhalmozódó apró halmocskák. Még könnyebben megfigyelhető a rendszerint kisebb magaslatra, esetleg éppen mesterséges emelkedések tetejére épített egyház helye. (Pl. Körösfő *Ordományos*, Magyargyerőmonostor *Kápolna*, Kisbács *Szentiván*, Pata *Pusztatemplom* stb. határrésze esetében.) Nem minden települést árulnak el azonban ilyen különleges jelek. Na-

gyon sok őskori, népvándorláskori, sőt középkori településhelyet csupán a földfelszín elszíneződése (többnyire nagyobb hamvas foltok, esetleg megbolygatott tűzhelyek, az egykori, ganés sárból, vályogból készült faltaasztás rögei), barnás-szürkés-vöröses sárga foltjai révén ismerhetők föl.

A lelőhely bejárásakor a következőképpen cselekszünk:

1. Terepre érve első feladatunk a biztosan rögzített lelőhelynek vázlatunkra való lehető leggondosabb berajzolása. 2. A felszíni jelenségek alapján igyekszünk megállapítani a település alakját, kiterjedését. Azt is megfigyeljük: hogyan illeszkedik be környezetébe. Alakjáról és méreteiről néhány jelentősebb adatot föltüntető térképvázlatot készítünk. A vázlaton megjelöljük a mesterséges terepalakulatokat és a felszínen talált leletek jellegzetes csoportjait (pl. tűzhely-nyomokkal összefüggő égett tapaszrögök). Különleges figyelmet követelnek a ma beépített területeken előforduló régi településnyomok, mindenekelőtt terjeszkedő városaink esetében.

Mindezek végeztével összeszedjük a felszínen található cserépanyag és más, apróbb-nagyobb tárgyak jellegzetesebb példányait. Az összeszedett anyagot el kell látni cédulával és gondosan be kell csomagolni.

III. A terepjárás befejeztével jelentésben összegezzük megfigyeléseink eredményeit. Mindezek után kapcsolatba lépünk a területileg illetékes múzeum vezetőségével, értesítjük észleleteinkről. Az anyag esetleges közlésekor meg kell találni a gyűjtő érdekeinek megfelelő jogi keretet.

*

Az előbbieken vázoltuk a településrégészeti módszernek a településtörténet- és helytörténetírásban való fölhasználhatóságát. Utaltunk a régészeti repertóriumok rendkívüli szerepére. Hangsúlyoztuk a régészeti lelőhelyjegyzék elkészítésének föltétlen szükségességét, ugyanis a helytörténeti monográfiák korábbi időszakokkal foglalkozó részének megírása szinte el sem képzelhető enélkül. Kitértünk a településrégészet és néprajz szoros, szerves kapcsolatainak méltatására, fölillantottuk a gyümölcsöző együttműködés lehetőségeit.

Dolgozatunk második részében közelebbről vettük szemügyre a településrégészeti módszer alkalmazását, annak fejlődését, kialakulóban levő jellegét és rendkívüli jelentőségét, majd röviden érintettük az e módszerrel kapcsolatban ajánlható tevékenység gyakorlati menetét.

Úgy véljük: az elmondottakból világosan körvonalazódnak az ezekkel a kérdésekkel foglalkozni óhajtók feladatai. Elsőrendű és halaszthatatlan kötelességünk a tájegységenkénti, időben egészen tág értelmezésű régészeti lelőhely-leltárak elkészítése. Ezáltal óriási lépéssel haladunk előre az ennek adataira is épülő helytörténetírás kiteljesedése felé. Ez utóbbi jelentőségét pedig — úgy gondoljuk — szükségtelen különösebben hangsúlyoznunk.

Az említett kívánatos szempontok alapján munkába lendülő kutatók, önkéntes helyi gyűjtők sokkalta hasznosabb, termékenyebb és főként általános megbecsülést kiváltó tevékenységgel járulhatnak hozzá a hazai régészet és népismeret fejlődéséhez, mint kellő fölkészültség, tapasztalat és előkészítés hiányában, holmi ásatási kísérletezéssel.

Bízni szeretnék abban, hogy a fönnebb vázolt elvek alapján a kérdés iránt komolyan érdeklődők, mindenekelőtt vidéki értelmiségiek, rádöbbennek arra, hogy a számukra természetesen kínálkozó feladatokból szabadidejükben részt vállalva, buzgalommal és felelősséggel végzett önkéntes munkájukkal lényegesen hozzájárulhatnak a hazai régészettudomány, a népismereti kutatás, a helytörténetírás további fejlődéséhez.

JEGYZETEK

¹ Jakó Zsigmond: *Az elpusztult települések kutatása*. Erdélyi Múzeum 1945. 46—60.

² Többek közt: Gordon V. Childe: *Progress and Archeology*. London 1945. 2. A. V. Arhihovskij: *Vvedenie v arheologiju*. Moskva 1947.³ I. A. Mongait: *L'Archeologie en U.R.S.S.* Moscou 1959. 7—10.

³ A fejlődés szemléltetésére bizonyára nem érdektelen összevetni az effajta összefoglalásokban szereplő lelőhelyek számát. Így pl. míg C. Gooss 1876—77-ben megjelent *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens* című gyűjteményében még csak 307 településnév található, Marțian Iulian Besztercén, 1920-ban kiadott román nyelvű *Repertoriu*-ja 761 lelőhelyet ölel föl, majd Roska Márton 1942-ben sajtó alól kikerült munkája: *Erdély régészeti repertórium*, I. *Őskor* már 2660 lelőhelynek adja betűrendes jegyzékét, a jelenleg kiadásra előkészületben levő repertórium lelőhelyeinek száma pedig meghaladja a 4000-et is!

⁴ Erdélyi Múzeum 1943. 371—391.

⁵ Követendőként említhetjük itt M. Petrescu-Dîmbovița—E. Bold—M. Dinu becses kiadványát: *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc*. Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași s.n. III, Științe sociale 1955. I. 1—51, de különösen N. Zaharia—M. Petrescu-Dîmbovița—Em. Zaharia: *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*. Buc. 1970. 663. stb.

⁶ Az érdeklődők figyelmébe ajánlhatjuk a János Pál és Kovács Dénes terepkutatásai alkalmával gyűjtött, nagyon jelentős, több korból származó régészeti anyagot, valamint a kutatás eredményeit közlő, nem egy tekintetben mintaszerű beszámolójukat: *Perieghetă arheologică în Bazinul Ciuc*. Studii și materiale. Tîrgu-Mureș 1967. II. 43—52. Továbbá Ferenczi Géza—Ferenczi István: *Régészet-helyrajzi kutatások a Nagyiküllő völgyének felső részében 1955—1956-ban* (Előzetes jelentés). Studia Universitatum Babeș et Bolyai, Series Historia 1958. Fasc. 2. 15—35. Ferenczi István: *Régészet-helyrajzi kutatások Kolozsvárott és környékén* (I.) Studia Universitatis Babeș—Bolyai, Series Historia 1962. Fasc. 2. 31—58. stb.

⁷ Ezt hangoztatja Jakó Zsigmond is: i.m. 47.

⁸ *Anthropogenie oder Entwicklungsgeschichte des Menschen*. Leipzig 1874. 717.

⁹ *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie*. Würzburg 1911.

¹⁰ *Grundfragen der Urgeschichtsforschung. Stand und Kritik der Forschung über Rassen, Völker und Kulturen in urgeschichtlichen Zeit*. Hannover 1929. *Chronologischen Methode*, 170—187.

¹¹ Ferenczi István: *A Csíki-medence települései az ókorban*. A Csíki Múzeum Közleményei 1957. 51—73.

¹² László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944. 26.

¹³ Viski Károly: *Tájékoztató = A magyarság néprajza*. Bp. 1941.² I. 9—14, 17.

¹⁴ Kós Károly: *Népi kultúrák egyetemes vonásai*. Korunk 1968. 53—67.

¹⁵ Kós Károly: *Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója*. Aluta 1969. I. 347—349. L. továbbá C. Suci: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Localități dispărute*. Buc. 1968. II. 287—439. Ilyen tekintetben fölhasználhatók még Szabó T. Attila, Árvay József, Gergely Béla és mások eddig megjelent helynévtárai, Szabó T. Attila legutóbbi útmutatója a helynévgyűjtésre: *Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket*. Művelődés 1970. 2. 34—41. L. még K. Horodt: *Cetatea de la Moldovenești*. Din activitatea muzeelor noastre. Cluj 1955. 116.